

Reinhardt Melinda

„Hát én immár mit válasszak?”

A pályaválasztás mint sors Szondi Lipót sorstanában

Szondi Lipót szerint abban, hogy hivatásul az orvosi pályát választotta, jelentős szerepe volt szintén orvos bátyjának (Gyöngyösiné Kiss, 1999). Ugyanakkor visszaemlékezéseiben egyértelműen rávilágít arra, hogy más családi tapasztalatai is „sorsszerűen” hozzájárultak ahhoz, hogy már pályája és tudományos vizsgálatai kezdetén örökléstani és lélektani jelenségek kerültek érdeklődésének fókuszába (Szondi, 1996a). Egy szorosan összezáró zsidó közösségbe belenőve a szülők tisztelete és a nemzeti múlt megismerése különös hangsúlyt kapott már gyermekkorában, s ez a Szondi-elmélet sarokkövévé vált abban a felismerésben, hogy a múlt, a családi „ősök” megismerése révén válhatunk csak képessé jövőnk formálására, sorsunk alakítására. Elmélete középpontjában az általa bevezetett családi tudattalan fogalma áll (Szondi, 1937). Szondi abból indult ki, hogy ún. sorsdöntő választásaink, azaz életünk fontos fordulópontjain tett döntéseink csak látszólag tudatosak, annak háttérét a tudattalanul ható családi tapasztalatok adják. Igaz ez párválasztásunkra, barátaink vagy foglalkozásunk megválasztására, de még betegségeink és halálnemünk „választásában” is ez a tudattalan erő működik (Kiss, 2014).

Szondi (1996c) azonban azt is kiemelte, hogy bár az ember sorslehetőségei – genetikai adottságai, az örökletesség révén – mindig tartalmaznak egy bizonyos fokú kényszerűséget, emellett jelen van az én szabad választása is: a személy a genetikailag meghatározott sorsterében szabadon és tudatosan képes dönteni arról, hogy milyen

életutat és ebben milyen személyeket választ útítársul a maga számára. Szabadon határozhatja meg, hogy ősei által determinált ún. ösztönszükségeit a társadalom számára elfogadható, hasznos formában vagy negatív módon elégíti ki. Egy példával élve: természetes agresszív késztetéseit munkájában „humanizálni” képes (pl. mesterien ír félelmetes érzésekről), vagy azokat erőszakosan éli ki. Ezt a jelenséget egy nagyhatású oximoronba sűrítve irányítható fatalizmusnak nevezte el (Szondi, 1996a).

„A sors nem emberi szerv, melyet meghallgatni, kikopogtatni és szondázni lehet, vagy átvilágítható, mint egy tüdő, és az élet letelte után felboncolható. Nem is olyan életfolyamat, amely klinikailag diagnosztizálható és orvosilag — gyógyszerrel vagy sebészeti úton — kezelhető. Én más véleményen voltam és maradtam is. A saját családban már egész fiatalon láttam, hogy a választást gyakran a család, vagyis az öröklődés irányítja, és ez a választás alakítja a sorsot. Korán tudatosodott bennem, hogy minden élőlény közül egyedül az ember képes a család által előírt sorsát tudatossá tenni. Éppen ebben áll az emberi méltóság. Ám az emberi lét nagy terhét cipeljük azáltal, hogy magunkra kell vennünk azt a feladatot, hogy a lehetséges, családtól és öröklődéstől függő sorslehetőségek közül válasszunk, és ezzel áthidaljuk, esetleg megoldjuk a sorsban lévő szabadság és kényszer közötti ellentéteket. Hol lehetett volna könnyebben egy ilyen gondolatra jutni, mint olyan családban, ahol tizenkét testvér szerencsés és szerencsétlen életének sorsát, pályaválasztását, betegségeit és halálát lehetett átélni?” (Szondi, 1996a, 5.).

Sorsanalitikus terápiáját a svájci évek alatt finomította tovább, benne azt tűzte ki célul, hogy pácienseit ősei örökségével szembesítse, hiszen ha ezt felismeri valaki, akkor szabadon dönthet arról, hogy a családi áthagyományozódó „sorsdarabokból” milyen új, egyéni sorsot hoz létre (Gyöngyösiné Kiss, 1999). Az Ennek ez a választó funkciója a mindenkori Ember szabadságát, egyben felelősségét is magában hordozza. Az ember sorsa „állandóan úton van” – mondja Szondi, de csak akkor válhat Emberré, ha választásaiban a humanizált útírányt követi (Tamás, 2002): szeretetét és emberségességét képes kiterjeszteni saját énjéről családjára, saját családjáról más családokra, saját vallásának tagjairól más vallások tagjaira, saját nemzetéről más

nemzetekre. Az ezzel a képességgel bíró embert nevezi Szondi „homo liberator et humanizátor”-nak (Szondi, 1987).

Szondi szerint (idézi Benedek, 1993, 163.) „*Az ember sorsa olyan, mint egy jól megszerkesztett regény: ösztönös választások sorozata.*” Választásaink pedig rólunk szólnak – vallotta. Mindez jól summázza az egyén szabad választásának, a sors irányításának a lehetőségét. Jelen tanulmány az ún. „sorsdöntő választások” közül a Szondi életműből kevésbé feltárt „foglalkozásválasztással”, a pályaválasztás kérdéseivel foglalkozik, kiemelten Szondi két, 1942-es munkájára alapozva. 1940-ben Szondit zsidó származása miatt menesztették a Magyar Királyi Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskoláról, azonban családjával együtt 1944 júliusáig Magyarországon maradt a ciszterci rend védelme alatt (Benedek, 1993; Emlékezés a Szondi-családra. Karl Bürgi-Meyer interjúja Kerényi Magdával, 1996). Ez alatt a szűk négy év alatt is „szabadon választva” dolgozott: írt és átadta tapasztalatait tanítványainak, többek között Mérei Ferencnek (Bürgi-Meyer, 1996). 1942-ben és 1943-ban néhány munkája sokszorosított jegyzet formájában jelent meg, míg más írások kiadatlanok maradtak. A kiadott könyvek borítóján neve alatt – Szondi Lipót dr. – a következőket szerepeltette: „*A Magy. Kir. Állami Gyógypedagógiai Tanárképzőn az élet- és kórtan volt előadó tanára, a kórtani és gyógytani Laboratórium volt vezető-főorvosa*”.

Az egyik 1942-ben összeállított kötet, melyben önálló fejezetet kap a pályaválasztás kérdése, kézirat formájában maradt fenn. Szondi ennek a *Sorselemzés* címet adta, s azon belül is az első kötetet a „*Sorstan*”-nak szentelte (Szondi, 1942a). Ebben öt fejezetben fejti ki részletesen a (1) párválasztással, a (2) barátválasztással, a (3) pályaválasztással, illetve a (4) betegség-, és a (5) halálválasztással kapcsolatos gondolatait. Már a tartalomjegyzékben is jelzi, hogy ez az öt választási terület adja az ember sorsának vezérfonalát: pl. „III. rész: Pályaválasztás mint sors.” Ez a kézirat lett az alapja a két évvel később, 1944-ben, már Svájcban, Bázelen megjelent *Schicksalsanalyse* című kötetének.

A másik Szondi-írás, melyben a pályaválasztás kérdése hangsúlyosan megjelenik, s abban többször hivatkozik a *Sorselemzés* kéziratára, az 1942-ben

sokszorosított jegyzet formájában kiadott munka: az *Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből IV. kötet – Az ember meghatározása az ösztönök tapasztalati rendszerében – Az ember ösztön-linnaeusa*. Ebben a vaskos kötetben Szondi az életszakaszok és az ösztöndinamika kapcsolatát elemezve fókuszál a „pályaválasztás korának” „ösztön-, és jellemsorsára” (Szondi, 1942b, 326-330.).

„Az ősi ösztönerők választása” – A genotropizmus gondolata Szondinál

Szondi szerint az ember életének sorsdöntő állomásai a „szülőválasztás”, a „rokonválasztás”, a „barátválasztás”, a „párválasztás”, a „pályaválasztás”, a „betegségválasztás”, végül pedig a „halálválasztás”. Azonban az Én helyett valójában az Énben működő „lappangó gének”, az ősi ösztönerők irányítják a választásokat. Ezek az erők gének formájában kódolódnak bennünk, s a génekben valamely felmenőnk hatása rejlik, azok így „választanak bennünk és általunk” (Szondi, 1942a, 314.). Szondi azonban a „genetikus fatalizmus” látszólagos determináló kötésén nagyot enged, amikor egy metaforával szemléltetve azt mondja, hogy – bár a választás köre genetikusan előre meghatározott, de – a bennünk uralkodó (ösztön)kör nagyon nagy átmérőjű, és ebben az óriás sugarú körben már szabad a választás. Az előre kirajzolt kör, az „öröklött életterv” (Szondi, 1942a, 315.) ugyan determinált: „[...] a sors a bennünk meglévő ősektől, vérrokonoktól származó választási kényszer a szerelemben, a barátságban, a foglalkozásban, a betegségben és a halálban.” (Szondi, 1996c, 10.), de ezen belül sorsunkat mozgatni tudjuk (Szondi, 1942a).

A genetikailag meghatározott ösztöntörékvések, azaz szükségletek megjelenési formája Szondi szerint a genotropizmus, erre alapoz a sorsanalízis. Eszerint adott személynél, ha a lappangó gén adott mennyiségben jelen van, azaz hordozza az adott gént (konduktor), akkor a látenszen jelenlévő gén kerülőúton keresi a manifestáció lehetőségét. Ez a kerülőút lehet a párválasztás, a barátválasztás vagy például a pályaválasztás, hiszen ezek révén a konduktor olyan egyénekhez kerülhet közel, akik maguk is ugyanannak a génnek a lappangó vagy éppen nyílt hordozói (Szondi, 1942a). Benedek István (Benedek, 1993, 163.) visszaemlékezései szerint Szondi gyakran mondogatta munkatársainak: „Figyeljék meg [...], a párok nem véletlen választják

egymást, hanem rejtett génrokonság alapján. A házasságok nem az égben köttetnek, hanem a latens recesszív génekben.”

Ha a lappangó gének a párválasztásnál jelennek meg libido-genotropizmusról vagy eroto-genotropizmusról beszélünk, ha a barát vagy ideál-, illetve eszmeválasztásban jelentkeznek, akkor idealo-genotropizmusnak nevezzük. Amennyiben a pályaválasztásban mutatkozik meg a hordozott ösztönigények kiélése, szocializációja, akkor opero-genotropizmusról van szó. Míg a betegségválasztás a morbotropizmus, a halálnem – tudattalan – megválasztása a thanatotropizmus elnevezéseket kapta Szondinál (Szondi, 1942a).

A tízprofilos Szondi-tesztel, amit annak kialakításakor kísérleti ösztöndiagnosztikai tesztnek nevezett el, azt kívánta feltárni, hogy milyen szükségletrendszer (az ő elnevezésével élve „ösztönrendszer”) mozgatja a vizsgálati személyt (Szondi, 2007). Ún. „ösztönbetegek” fényképein alapuló választások sorozatának rögzítésével olyan területeket tett megragadhatóvá projektív módszerével, mint a kötődések milyensége, az érzelmek kommunikációjának minősége, vagy a személyiség integráltsága. A tízprofilos Szondi-teszt a különböző mutatóival együtt „a sorsanalitikus jellemtan” (Szondi, 1942b, 299.) meghatározásának eszköze, azaz a személyiségkép felvázolásához ad adalékokat. Egészséges embernél továbbá az ún. sorslehetőségek feltárásában segít, míg pszichés nehézségekkel vagy betegségekkel küzdőknél a pszichodiagnosztika és a prognózis árnyalásához nyújt támpontokat.

Ösztönszükségletek a különböző életszakaszokban

Mielőtt a pályaválasztás Szondi szerinti dinamikájára és jellegzetességeire rátérnénk, ki kell emelnünk Szondi azon gondolatát, miszerint az életkorral előrehaladva más-más ösztönszükséglet válik motivációs bázisunk – „ösztönéletünk” – legdinamikusabb meghatározójává (Szondi, 1942b). Vizsgálatai alapján két nagy területen mutatta ki univerzálisan ezt a jelenséget: a Szexuál-vektor (S-vektor), ezzel összefüggésben a kapcsolati-tengely (C-vektor) és az Énes-tengely (SCH-vektor) mentén. Felmérései alapján a nemi hormontermeléssel összefüggésben adott életszakaszokban – kisgyermekkortól az időskorig – hol a C_m , hol pedig az S_h latencia válik uralkodóvá

(Szondi, 1942b). Így például a pubertás kezdetétől annak végéig a megkapaszkodás szükséglete (Hermann, 1943), azaz a kapcsolati-kötődési igény fokozódik fel erőteljesen (C_m). A kamaszok ösztönéletének legdinamikusabban ható látens faktora a szinte kielégíthetetlen kapcsolódási vágy. Ugyanez a kötődési igény fokozódik fel a felnőttkorban, Szondinál a 31-40 éves kor között (vö. a családalapítás leggyakoribb idejével). Ugyanakkor fiatal felnőttkorban vagy az érett felnőttkorban, illetve az aggkorban az S_n latencia dominál, mely a szeretetigény, a gyengéd érzelmek, az örömgény kiélésének vagy elfojtásának dinamikáját emeli a középpontba, ezzel összefüggésben pedig a fékezhető, társadalmilag értékes szinten feldolgozható, azaz szublimálható ösztönfeszültség (Szakács, 1969) életfeladatát. Előbbit (C_m) a nemi hormontermelés fokozódásával, utóbbit (S_n) annak deflációjával vonja párhuzamba Szondi (Szondi, 1942b).

A pályaválasztás időszakának ösztönjellemezői

Az egyes korosztályok ösztönéletében tehát bizonyos rend szerint ösztönerő átcsoportosulások mutatkoznak. Az ösztönélet dinamikájában az életkorral megjelenő „átfordulások” (Szondi, 1942b, 298.) egyik kiemelt példája Szondinál „a pályaválasztás időszakának ösztön-, és jellemsorsa” (Szondi, 1942b, 326.).

Szondi vizsgálatai alapján egyetlen életszakaszban, „a 19-20 éves korban, tehát a pályaválasztás idején” (Szondi, 1942b, 297.) mutatta ki az SCH_k ösztönosztály uralkodó szerepét. 175 késő-pubertáskorban lévő vizsgálati személy tízprofilos Szondi tesztje alapján vázolta fel a „pályaválasztás korának jellemképét” (Szondi, 1942b, 326.).

A vezető ösztönészükséglet ebben a „sorsdöntő” életszakaszban az énes tengely k-faktora. Szondi (Szondi, 1942b) szerint ez az $\acute{E}n$ „ideálváltásával” és a pályaválasztással van szoros összefüggésben. Szondi (Szondi, 1942b) hangsúlyozza, hogy az ember életében ez az egyetlen olyan szakasz, amikor az SCH_k ösztönosztály jellemzői nélkül válnak uralkodóvá, hogy a személy „ösztönbeteg” volna, azaz a késő-pubertás idején az ehhez az ösztönosztályhoz tartozó pszichés jellemzők normatív módon jelennek meg.

Az SCH_k ösztönosztályt Szondi az énbeszűkítéssel hozza összefüggésbe, ami fokozott énes-hangsúlyú viselkedésben, gondolkodásmódban, nárcisztikus tendenciákban, érzelmi ridegségben, csökkent empátikus készségben vagy a világtól (akár kiélezett formában a realitástól) való eltávolodásban, deperszonalizációs tendenciákban mutatkozhat meg (Lukács, 1996). A késő-pubertásban fokozódik az egocentrikus beállítódás, ennek háttere, hogy a nagykasas keresi, de egyelőre nem találja a helyét a világban, „idegen lesz számára” az addigi élete, az otthona, a szülei (Szondi, 1942b, 297.). A szüleiről és más autoritásokról alkotott ideálkép jelentősen átszíneződik, az azonosulások dilemmákkal telítődnek. Ezt a jelentős változást nevezi Szondi ebben az életszakaszban az „énváltás” állapotának (Szondi, 1942b). A késő-kamaszkorban a fiatal „az állásfoglaló Ént változtatja meg” (Szondi, 1942b, 297.). A régi konstrukciók összeomlanak, de az újak még nem szilárdak. Mindez felfokozza a fantáziába való menekülés (Szondi, 1942b, 297.: „a nappali álmodozás”) igényét, azonban a – korban természetes módon megjelenő – grandiózus fantáziák rendre a valósággal ütköznek. Ez fokozott szorongáshoz, a szubjektív jóllét-mutatók csökkenéséhez vezethet. Szondi (Szondi, 1942b, 297.) maga konstatálja, hogy „az Sch_k-latencia-osztály jegyei – mint látjuk – valóban pontosan ráillenek a 19-20 évesek lelki megjelenésére”.

Az ebben az életkorban lévők ösztönképletében a leggyakoribb szelepreakciók az *e* és a *p* faktorok voltak. Az ösztönképlet legfelső részében, a szelepből azok az ösztönök (motivációs területek) foglalnak aktuálisan helyet, melyekben a leginkább problémamentes a feszültség levezetése (Lukács, 1996). A késő-pubertásban a feszültség a legkönnyebben tehát az *e* és a *p* faktorokon keresztül kanalizálódik. Azaz az indulatok, érzelmek kezelésének minősége (érzelmi-indulati feszültség, ennek elaborációja, illetve elhárítása), ma azt mondhatnánk, az érzelemszabályozás nívója (*e*-faktor), valamint az éntágítás, az „ego-diasztole” (Szondi, 2007) (*p*-faktor) azok a területek, amelyek a felgyülemlett feszültséget a leginkább képesek levezetni. Utóbbi az Én két elemi funkcióját, a projekciót és az inflációt foglalja magába (Szondi, 2007). A projekció az egyén azon természetes törekvése, hogy más személyekkel unióba lépjen (participációs projekció), míg az éntágítás az Én azon motivációja, hogy a teljességet érje el, Szondi szavaival, hogy „mindenné váljon” (Szondi, 2007), ami a

késő pubertás „megszállottságát”, omnipotens érzéseit és bizonyos dolgok/személyek iránti rajongását is jól magyarázza. Az Én ezen kiterjesztési igénye pozitív esetben megadja az alkotóképesség erejét, ezáltal a tudomány, a művészetek, az alkotás, a kreativitás alapjait. Ugyanakkor a posztadoleszcenciában az ösztönképlet gyökerében – ahonnan a legnehezebb vagy időlegesen lehetetlen a feszültség eltávolítása – Szondi vizsgálata (Szondi, 1942b) nyomán a leggyakrabban az *s*, a *k* és a *h* faktorok szerepelnek. Ami azt jelenti, hogy ebben a rövid, de pszichés szempontból az egyik legdinamikusabb szakaszban a feszültség tartósan az agressziókezelés (*s*), a gyengéd érzelmek (*h*) és az énszűkítés (*k*) területein van jelen, s ez a dinamika adja ekkor „a jellem rejtett gyökerét” (Szondi, 1942b, 328.). Empirikus kutatásai nyomán azt találta, hogy a negatív *s*-reakciók aránya (*s*–) a serdülőkor végén és az ifjúkor elején éri el a csúcspontját. Az elhárított agresszió mazochizmusban, önbüntető tendenciákban (pl. aszketizmus), intraagresszióban manifesztálódhat, de elaborálódhat is (pl. kultúra iránti igényben vagy altruizmusban, a szűkebb vagy tágabb közösség szolgálatában) (Szondi, 1942b).

A serdülőkorban csak az *s*-faktort találta jellemző gyökértényezőnek, annak végén *s* az ifjúkor elején azonban az *s* mellett a *k*-faktor is megjelenik gyökéreként. Utóbbi az én külvilágtól való elhatárolásának igényeként írhatjuk le. Szondi (Szondi, 2007) a *k*-faktort az „állásfoglaló ego” funkciójaként írja le. A gyökér *s-k* faktorkoalíciója Szondi (1942b) szerint arra mutat rá, hogy az ifjú ember új énídeált, új felettes ént „választ” magának, azaz új elemekből szervezi meg Énjének azon részét, melyet vezérfonalként, normaként a későbbiekben követni, használni fog. Ez az új belső „tanácsadó” és az SCH_k latencia a legbiztosabb mutatói Szondi (Szondi, 1942b) alapján az énídeál és felettes én váltásnak, változásnak, illetve az ezekből fakadó „énváltás”-nak vagy kevésbé félreérthetően fogalmazva az Én normatív változásának.

Az ifjúkori egováltás az egyes tengelykonstellációkban is megjelenik. Míg az S-tengelyen a leggyakoribb konstellációvá a + – és a – – lép elő, addig a kötődési lehetőségek közül a C + + kapcsolati kép lesz a domináns. A C + +, az új keresése (d+) és az érzelmi megkapaszkodás (m+) együttes jelenlétével jelzi a kamaszkor végi, fiatalkor eleji kötődési dilemmát: „még” belekapaszkodást a régi tárgyba, a felettes én régi ideálszemélyeibe, ugyanakkor „már” az új tárgy, az új énídeál(ok) keresése is

jelen van. A d+, azaz az új (tárgy) keresésének mutatója Szondi vizsgálata szerint egész életen át jelenlévő gyakori reakció, de ezen az általános gyakoriságon belül két kulminációs pontot tudott kimutatni: az egyik az iskolába lépés ideje (7-8 éves kor körül), a másik „a pályaválasztás kora” (Szondi, 1942b, 333.). Szondi (Szondi, 1942b) felmérése nyomán arra is rámutatott, hogy az ifjúkor elején a kötődési képletből az m_{\pm} előfordulási aránya (20%) a serdülőkorhoz képest (11%) megduplázódik. A megosztott m -reakció Szondi szerint azonban nem vagy nem pusztán a kötődés bizonytalanságát jelzi, hanem a pályaválasztással kapcsolatos dilemmát is felmutatja.

Szondi (Szondi, 1942b) érdekes eredménye, ami az eriksoni pszichoszociális identitáselmélet serdülőkorról szóló megállapításainak (Erikson, 1958) keretében is jól értelmezhető, hogy a fiatalok a C-reakciók szerint három csoportba sorolhatók. A többség (52%) esetében a kötődés bizonytalansága, a moratórium a legjellemzőbb (ennek képletei $C = ++; +0; 00; +\pm; 0\pm; -\pm; \pm-$ és ± 0). Ez jelzi Szondi szerint a fiatalok pálya-, és ideálválasztási krízisét. Vannak olyanok is, igaz, ekkor kevesen (8%), akik a kapcsolati hűség, a konzervativizmus jegyeit mutatják ($C - 0$ és $C - +$). Ők tekinthetők a korai záróknak (vö. Marcia, 1966). S vannak olyanok, az elért identitás énállapotát megharcolók ($C 0 +$), akik megtalálták azt a személyt, ideált és pályát, „melyhez sorsukat odakötik” (Szondi, 1942b, 329.).

Az Énben végbemenő változásokat az SCH_k ösztönosztály mellett a jellemzővé váló SCH „énképek” is jól jelzik. Szondi (Szondi, 1942b) vizsgálata szerint az ifjúkor elején a második leggyakoribb SCH-képlet a $+ 0$ lesz. Ezt „operotrop énkép”-nek nevezi (Szondi, 1942b, 327.), amely ebben az életkorban a választott pálya iránti fokozott érdeklődést, elköteleződést – Szondi szavaival – „a pályatudás szélsőséges vágyát” (Szondi, 1942b, 327.) jelzi. Az érettségi körül, az egyetemi élet, a szakmai tanulmányok elkezdése idején a fiatal mindent tudni szeretne, mohó vágy él benne, hogy magáévá tegye, integrálja a választott szakterület tudását, ismeretanyagát. Ezt a tudást mintegy narcisztikusan megszállja, ez azonban pozitív kezdést ad a szakmai tanulmányoknak, az „ösztön szükségletek pályán történő kihasználását” (Szondi, 1942b, 327.) segíti. Az én részévé válhat ezzel a szakmai öntudat, az énkép azon része, mely a szakmai identitás megalapozódását támogatja. Szondi érzékenyen rámutat azonban arra is, hogy az erre az életszakaszra fokozottan jellemző felfedezési vágyat,

az újat teremteni akarás igényét – az énkítógító működést (SCH + +; SCH + 0) – a fiatal részben vissza is szorítja, azzal ambivalens (megosztott reakciók a vektoron). Másrészt a fiatal még nem elég felkészült, a valóság akadályaiba ütköznek az éninfláció sugallta lehetőségek. Szondi (Szondi, 1942b) szerint ebből az alaphelyzetből fakad az erre az életszakaszra oly jellemző depresszív-szorongásos alaphangulat.

Érdemes felfigyelni arra is, hogy az SCH + 0 konstelláció megjelenésének pszichodinamikailag mennyire jól megágyaz a Szexuál-vektor két leggyakoribbá váló konstellációja, az S + – és az S – –. Míg a $h+$ -szal az emocionalitás és a befogadó attitűd tevődik hozzá a jellemző lelki működésmódhoz, addig a $h-$ és az $s-$ együtt jelzi, hogy az elfojtott libidó szociálisan értékes tevékenységekre helyeződhet át. Az SCH + 0 mellett az S – – a szublimációs készség jele (Szakács, 1969). De fordítva is szemlélhetjük: ha az egocentrikus beállítódáshoz, a saját gondolatnál, a saját sikernél megtapadó pszichés működésmódhoz, az SCH + 0 konstellációhoz elaboráció, például sikeres foglalkozási elaboráció (S – –) társul, akkor az normatív (Szakács, 1969). Az elaboráció (pl. a hivatásért, valamilyen eszméért vagy a másikért való „rajongással”, a szerelemmel) segíti a kitárulkozást, az énkítógítást a saját nagyszerűségébe záródott én számára. Lukács Dénes (Lukács, 2016) is kiemeli az SCH + 0 képlet kapcsán, hogy milyen ritka konstelláció, s egocentrikus dominanciája miatt éretlen jegy, de fiatal felnőttkorban, az identitását építő embernél normatív módon fordul elő többször is a tíz sorozatból, s nem ritkán akár telített formában ($k+$). A pályaválasztó, pályakezdő fiatal ugyanis kíváncsi, érdeklődő, bármit befogad, s mindent szeretne gyorsan beépíteni a személyiségébe ($k+$). Ugyanakkor az Én még nem elég fejlett (p_0), így a befogadottakat nem képes hatékonyan, megemésztenie tárolni. Ez a képlet a posztadoleszcencia és a fiatal felnőttkor kezdetének identitásépítő folyamatát, a felnőtt státuszba való átmenetet jelzi (Lukács, 2016). Ekkor az SCH + 0 képlet fokozott narcizmusra természetesen szükséges, hiszen egy pálya mellett elköteleződni csakis az adott (tudomány)terület tudásanyaga felé irányuló birtoklásvágygal lehetséges ($k+$). A birtoklási vágy, az introjekció énfunkciója operotropizálva a foglalkozásválasztásban, a pályaelköteleződésben manifesztálódhat (Lukács, 2016).

Amilyen az ember, olyan a munkája – Az operotropizmus

A genotropizmus egyik alapvető formája az opero-genotropizmus vagy röviden operotropizmus, illetve ergotropizmus, azaz a foglalkozásválasztás vagy más néven pályaválasztás. Szondi genetikus sorstana szerint adott embernél az ösztönkör genetikusan, transzgenerációs előre megszabott, de a választása már szabad a genotropizmus területei és dinamikája tekintetében. Azaz abban szabadon dönthet, hogy adott örökölt ösztönkörbeli szükségleteit pár-, barát-, pálya-, betegség-, vagy halálnem-választás formájában éli-e ki, s adott választáson belül hogyan (Szondi, 1942a). Az ösztönsors, a kényszersors szabta lehetőségeken belül az egyén „sokmindent tehet és sokminden lehet” szabad akaratából (Szondi, 1942a, 315.).

Szondi a pályaválasztást sorsunk egyik legfontosabb, ugyanakkor „legveszedelmesebb” pontjának látta (Szondi, 1942a, 314.).

Lényeges, hogy az operotropizmusról vallott gondolatai csak azokra az esetekre vonatkoztathatók, amikor a pálya megválasztása szabadon, két vagy több lehetőség közül spontán választás alapján történik, vagy legalábbis úgy zajlik, hogy a folyamatban szó lehet választásról.

Szondi (Szondi, 1942a) elsőként felteszi a kérdést, hogyan függhet össze a választott foglalkozás a személy lappangó génjeivel, hiszen pályánk megválasztását testi és lelki adottságaink, valamint a tágabb gazdasági és társadalmi tényezők is befolyásolják.

Széleskörű családfa-kutatásai nyomán vette észre, hogy sok családban a választott foglalkozások gyakran besorolhatók valamely önálló jellemzővel bíró pályakörbe (Szondi, 1942a). Bizonyára többünk tapasztalata ez. Példaként említhetjük azt a családot, ahol a nőtagok mind segítő foglalkozást választottak: az anya ápolónő, egyik lánya szociális munkás, a másik gyógytornász. Figyelemfelkeltő, hogy akkor indul meg a három nő között családi konfliktus, amikor egyikőjük „vált”, és segítő szakmáját – anyagi okokból – jól fizető, de nem altruisztikus, empátiát alig előhívó pályára „cseréli”.

Másrészt Szondi a több mint ezer genogram elemzése közben arra is felfigyelt és statisztikailag is megerősítette, hogy bizonyos pályakörök és „öröklődési körök” között szoros és specifikus kapcsolat áll fenn (Szondi, 1942a, 184.). Multidiszciplináris kutatócsoportjával (Bürgi-Meyer, 1996) megvizsgálta, hogy az egyes ösztönkörökhöz tartozó betegek (az S, a P, az SCH és a C-tengelyhez kapcsolható betegségekben szenvedők) családtagjainál milyen foglalkozásválasztások uralkodnak. Kíváncsi volt, hogy más „pályatípust” választanak-e az emberek aszerint, hogy pszichés beteg felmenőik a négy ösztönkör szerint melyikbe besorolható abnormalitással bírnak (pl. szexuális perverzióban (S-tengely), hisztrionikus személyiségzavarban (P-tengely), szkizofrén kórképben (SCH-tengely) vagy pl. bipoláris zavarban (C-tengely) szenvednek). Ez a hatalmas munka azonban csak az egyik szeletét adta a pályaválasztás sorsanalitikus vizsgálatának. Új utak nyíltak meg Szondi számára a jelenség tanulmányozására a kísérleti ösztöndiagnosztikai teszt, azaz a Szondi-teszt kialakításával. Ekkor olyan kérdések foglalkoztatták, mint: (1) a különböző pályák különböző ösztönszükségletek kiélésének teremtenek-e lehetőséget; (2) a különböző pályakategóriák háttérében milyen ösztöndinamika-, és struktúra rejlik; (3) milyen gyakorlati jelentősége van az ösztöndinamikának a pályaválasztás és a pályaalakosság terén. Az utóbbi terület is rámutat arra, hogy Szondi mindig a gyakorlati alkalmazhatóságot tartotta szem előtt. A pályaválasztással és a pályaalakossággal kapcsolatban az izgatta elsősorban, hogy a „pályaösztönton” (Szondi, 1942a, 185.) milyen többletet képes ahhoz hozzátenni. Másrészt – rendkívül modern módon – az is foglalkoztatta, hogy a pályaösztönton segítségével megtervezett munkaterápia képes-e „megelőzni, javítani, esetleg gyógyítani” pszichiátriai betegségekben szenvedőket (Szondi, 1942a, 186.).

Szondi és munkacsoportja foglalkozáskatalógust állított össze, melyben az egyes szakmák, foglalkozási körök esetében meghatározták, hogy azok mely ösztöntendenciák szocializációjára alkalmasak. A Szondi-tesztet alapesztésként használták ebben a folyamatban: a pályaorientáció ösztönpszichológiai alapokon nyugvó finomításában (Bürgi-Meyer, 1996).

A pályaválasztás és a pályaösztönten genotropikus kapcsolatai

Empirikus anyagra támaszkodva Szondi és munkatársai, főként Mérei Ferenc, illetve Márton Imre és Márkus Sándorné az egyes öröklődési körökön belül jellegzetes foglalkozásokat azonosítottak. Szondi munkájában (Szondi, 1942a) számos esetet mutat be részletesen, hogy állításait illusztrálja.

Mind a négy ösztönkörnél az adott ösztönkörre jellemző pályaválasztásokat emel ki. Minden esetben az adott vektor részletes jellemzéséből kiindulva hoz fel példákat az adott ösztönkör ösztönbeteginél tapasztalt választott foglalkozásokra, azok jellegére. A kiindulópont minden esetben az az elgondolás, hogy a Szondi-tesztben az egyes ösztönköröknél szerepelő betegek – akik az adott ösztön működésének szélsőséges reprezentánsai – valamely ösztönzükségüket extrém mértékben felduzzasztják. Ösztönkörönként a következő példákat hozza:

(I) A paroxizmális-tengely (P-vektor) az ún. epileptiform és a hiszteriform megbetegedésekben szenvedők fényképeit tartalmazza. A korban az előbbi kategóriába sorolták például az epilepsziás jellegű rohamokat, a migrént, a dadogást, az asztmát és az ekcémát is, míg az utóbbiba a hisztériát, a ticet és a szorongásos neurózisokat. Szondi (Szondi, 1942a) kiemeli, hogy a két betegségkör közös pontja a rohamszerűség, valamint a „meglepetés”: a beteg mind magát, mind környezetét meglepi rohamszerűen megjelenő, majd ugyanilyen hirtelenséggel eltűnő tünetével. A különbség az Szondi szerint, hogy az epilepsziás a durva indulatait duzzasztja fel, míg a hisztériás beteg a lágyabb affektusait. Az epileptiform kórképekben szenvedők tehát azzal, hogy férfias és erőszakos impulzusait, a bennük lévő „Káint” (Szondi, 1987) nyomják el, egyben fel is duzzasztják indulatosságukat (e–, hy+ és h+). Manifesztan „jámbor emberek akarnak lenni” (Szondi, 1942a, 190.), „Ábel”-pályákat választanak. Olyan foglalkozásokat tehát, melyekben a szelídség, a szociabilitás, az empátia, az alázatosság, a gyöngédség dominál. Így például gyakran lesznek ápolók, tűzoltók, papok, pékek vagy kéményseprők. A tudattalanban felgyülemlett harag, düh, erőszakosság csak ritkán, rohamszerűen tör ki. Arra, amikor „Káin kegyetlensége” (Szondi, 1942a, 189.) esetenként előtör, Szondi (1942a) kéziratában számos esetpéldát hoz. Ugyanakkor a hiszteroid karakterek a jámborságot, a kedvességet, a szeretetet

fojtják el (h–), s emiatt viselkedésük erőszakos elemekkel telítődik. Foglalkozásválasztásukban is ennek kiélése tölti be a vezető szerepet: gyakran lesznek például vezetők, az ilyen nők pedig kifejezetten szívesen választanak „amazon-pályákat” (Szondi, 1942a, 190.), melyekben a harc vagy akár a kegyetlenkedés társadalmilag elfogadott formában jelenhet meg (Noszlopi, 1969).¹

Fontos észrevétele Szondinak, hogy adott vektor (jelen esetben a P-vektor) látszólag ellentétes faktordinamikája (pl. itt „Ábel-pályák” vs. „Káin-pályák”) adott családon és generációkon belül váltakozhatnak, de a személyes életre is jellemző lehet, hogy „Ábel-foglalkozást” káinira cserél le valaki, vagy fordítva. A „poláris ellentét” (Szondi, 1942a, 204.), azaz az ösztönélet ellentétessége a lelki élet dinamikájának az alapja. Az állásfoglaló én az a szubsztancia Szondinál, mely képes dönteni arról, hogy mely ösztönszükségleteket elégíti ki vagy fojt el, illetve szublimál vagy akár humanizál (Gyöngyösiné Kiss, 2007; Noszlopi, 1989). A legmagasabb énfeljlettségi, illetve személyiségfejllettségi szinten, a „homo liberator et humanizátor” szervezettségével bíró ember képes arra, hogy rádöbbenjen, valamilyen formában az ellentétes ösztönerő mindkét pólusát ki kell elégítenie. Ezáltal válik képessé arra, hogy ősi ösztönszükségleteit emberi módon élje ki (Szondi, 1987).

Szondi (Szondi, 1942a) tapasztalatai és a családfakutatások alapján kiemeli, hogy paroxizmális kórképekben szenvedők egészséges rokonai az átlagosnál gyakrabban választanak olyan pályákat, melyekben a gyakori helyváltoztatás igénye (pl. áruszállító, vasutas), a tűzzel való foglalkozás (pl. tűzoltó), a magasság és a mélység (pl. pilóta), valamint a hullámmozgások (pl. tengerész) kiemelt szerepet kapnak. Mivel szerinte ezen „epilepszia konduktorok” magas baleseti hajlandósággal bírnak, az ilyen foglalkozáskörökre (pl. pilóta, mozdonyvezető, tengerész) jelentkezők alkalmasságvizsgálatánál fontos volna a részletes genogram felvétele, különös tekintettel a családban esetlegesen előforduló paroxizmális megbetegedésekre (Szondi, 1942a).

(II) A szkizofórm megbetegedések öröklődése és a „szkizofórm pályakörök” közötti párhuzamokat is több száz családfa áttekintése nyomán vázolja fel Szondi (Szondi, 1942a). Az SCH-vektorban úgy találta, hogy a vektor betegségköréhez

¹ Megjegyzendő, hogy Szondi a pályaválasztással kapcsolatos munkáiban a nemek szempontját alig hozza be. Az általa leírtakat univerzálisan, alapvetően nemtől függetlenül vagy attól kevésbé függően találta érvényesnek.

(kataton és paranoid szkizofrén betegeket „felmutató” családok) a következő pályák kapcsolódtak halmozottan: matematikus, mérnök, orvos, tanár, zenész, katona, művészetekkel foglalkozók (pl. író, költő, esztéta) és gazdálkodók. A reálpályák választásával a személytelenebb, érzelemmentesebb, a szociális kapcsolatoktól való fokozottabban visszahúzódó beállítódást képesek operotropizálni a rejtetten kataton ösztönszükségleteket hordozók (konduktorok). Kiemeli azt a tapasztalatát is, hogy a „szkizofrém családokban” erős törekvés van jelen az intellektuális pályák iránt, valamint azt, hogy a paranoid SCH-körben kimagasló a metafizikai, illetve a különböző vallások iránti érdeklődés. Utóbbiaknál gyakori a rajongás is valaki vagy valami iránt. Ezt az énhatárok problematikájával köti össze Szondi: a tárgy/az én határainak kitágításával metafizikai, transzcendens, mágikus elemek jelennek meg a személy gondolkodásában (Szondi, 1942a). Az operotropizmus klasszikus formája, amikor valaki olyan pályát választ, melynek keretében hivatásszerűen foglalkozhat olyan személyekkel, akik nyílt hordozói annak az ösztönigénynek, melynek maga rejtetten konduktora. Az SCH-körben két példát hoz erre. Az egyik a jogászi, a másik a pszichiáteri, illetve klinikai pszichológusi pálya. Előbbiek Szondi (Szondi, 1942a) szerint a perlekedéshez vezető paranoia konduktorai, azaz a bennük lappangó módon jelenlévő paranoid ösztönigényeket „nemesítik”, szociális értékű tevékenységgé alakítják a jogi pályán: „elhivatott szenvedéllyel, hivatásszerűen foglalkoznak [...] perlekedőkkel és azok pereivel” (Szondi, 1942a, 234.). De a pszichés problémákkal küzdők ellátásának pályái is (pl. pszichiáter, pszichológus), hasonlóképpen az előzőekhez, a rejtett paranoid ösztönigények operotropikus feldolgozási/kiélési – szocializált – útjai. Ezt a jelenséget ventilergotropizmusnak nevezi.

Fontos azonban arra is rávilágítani, hogy a pályaválasztás és a konduktorság kapcsán Szondi több esetben is megjegyzi, hogy az „esetek egy részében áll fenn”, tehát nem kell minden tűzoltó esetében pirománt, vagy minden pszichológus családjában paranoid személyt keresnünk. Sőt, kifejezetten hibának véli azt a leegyszerűsítést, hogy minden pályaválasztás esetében genotropikus jelenségeket keressünk, és ezzel általánosítsunk: „nem azt állítjuk, hogy minden elmeorvos valamely elmebetegségnek a konduktora, hanem azt, hogy az elmebetegsége hajlamosító gének konduktorai rejtett ösztönigényüket könnyen, jól és megnemesített

formában élhetik ki elmeorvosi pályán” (Szondi, 1942a, 277.). S ugyanez igaz minden más pályaválasztásra is. A megállapított operotropikus körök abban segítenek, hogy az adott ösztönkör betegségeiben szenvedőknek vagy azok konduktorainak megfelelő – azaz az adott ösztönigény szublimációjára alkalmas – pályákat ajánljanak (Szondi, 1942a).

(III) A cirkuláris, azaz a kapcsolati ösztönkör operotrop – az egyébként szélsőséges kapaszkodási ösztönszükségletet pozitívvá, társadalmilag hasznossá transzformáló – megoldásai a következő pályák választásában nyilvánulhatnak meg: zenei-művészi pályák (pl. zenész, zenekritikus, költő), illetve az ún. „orális pályák”, melyek a szájjal, a fogakkal, a nyelvvel, az ivással és az evéssel kapcsolatosak (pl. szakács, fogorvos, fogtechnikus, logopédus, bármixer, kocsmáros, nyelvszakos tanár, énekes). Ugyanakkor a túlzott kapaszkodás, ragaszkodás (d-!!) cirkuláris ösztönkörben megjelenő pszichés mechanizmusa olyan pályákon való sikeres részvételben operotropizálódhat, mint bankár, tőzsdeügynök, gyáralapító, vállalatvezető vagy műgyűjtő. Míg ennek ellentétes folyamata, a figyelem szórtsága, az állandó keresés (d+!!) a gyakori állás-, és foglalkozásváltásokban realizálódhat vagy például adóssághalmozásban, léha, bohém életvitelben, vagy akár szélhámosságban, csalásban (Szondi, 1942a).

(IV) Végül az S-vektorban megjelenő operotropikus lehetőségeket összegzi, azaz a „nemi ösztön zavarainak kórtani és pályatani körét” (Szondi, 1942a, 253.). A szadisztikus és mazochisztikus tendenciák pályaválasztásban való megjelenésén kívül a nemi identitás zavarai, valamint a homoszexualitás jelenik meg a Szexuál-tengely zavaraként, illetve elemzi annak foglalkozásválasztásban megjelenő formáit. Utóbbival, mivel ma már nem diagnosztikus kategória és Szondi is sokat bajlódott annak beillesztésével az S-tengely problémái közé (Lukács, 2016), jelen munkában nem foglalkozunk. Szondi az S-tengely s-faktorának két szélsőséges esetét – „ösztönbetegét” – írja le: a szadizmust (s+!!!) és a túlzott mazochizmust (s-!!!). Ezek legszélsőségesebb formái a szadista gyilkosság és az öngyilkosság, utóbbi mint szélsőséges intraagresszió. Familiáris pályakutatásaiból az derült ki számára, hogy a szadisztikus ösztönbetegek és konduktor családtagjaik olyan pályákhoz vonzódnak, melyekben az agresszió, az erőszak kiélhető vagy részben megjeleníthető (Szondi,

1942a). Szondi ezen a ponton azonban nem konkrét foglalkozásokat sorol, hanem olyan eszközöket (pl. kés, bárd, csákány, kalapács, ostor, különböző fegyverek), tevékenységeket (pl. darabolás, szétszedés), melyekben/melyekkel az agresszió operotropikusan kiélhető. Továbbá felsorolja a nagy izomerő kifejtését igénylő pályaköröket is a nyílt vagy lappangó módon szadisztikus színezetű genotropikus pályák esetében (Szondi, 1942a).

Szondi (Szondi, 1942a) felveti azt a nehézséget is, hogy adott ösztönkör betegségei gyakran más ösztönkör betegségeivel keverednek, ami kihat a pályaválasztásra, árnyalja, bonyolítja azt. A választott pályáján az ember ugyanis Szondi (Szondi, 1942a) szerint egyidejűleg több ösztönszükségletét is kiéli, illetve szublimálja, akár humanizálja.

Kiemelendő, hogy Szondi a szocializációs hatásokkal alig vagy nem is számol. Azt a jelenséget, hogy gyermekként örökbefogadott felnőtteknél hasonló pályaválasztások, illetve megbetegedések jelennek meg, mint az örökbefogadó szülőknél és/vagy felmenőiknél, azzal magyarázza, hogy az örökbefogadók „gyermekválasztását” is „genotropikus” erők irányítják (Szondi, 1942a, 191., a kéziratban is csak Szondi saját kézírásos bejegyzésében található meg a fenti gondolat).

Szondi a genotesztben a pályaválasztással a legtöbbet az ösztönosztályok jellemzésekor foglalkozik. Az ösztönosztály adott személynél a négy vektor közül az a vektor, melynek két faktora közül az egyikben sok, míg a másikban kevés a tüneti tényező, tehát a 0 vagy a megosztott (\pm) reakció. Az ilyen vektorban a kiegyensúlyozatlanság dominál, az ösztönök önszabályozása itt a legrosszabb (Lukács, 1996). Továbbá az a faktor lesz az ösztönosztály, melyben kevés a tüneti tényező, tehát az itt meglévő szükséglet erősebb elfojtás alá kerül. Mivel ennek ösztöne csak részben vagy nem elégíthető ki, ezért ez a vektor reprezentálja az ösztönbetegséget, a „veszélyt”. Mivel a vektor eme faktorában kevesebb az ösztönmegnyilvánulás, ezért ez a dinamikusabb faktor, s így meghatározza az egyén személyiségjellemzőit (Lukács, 1996). A lehetséges 16 ösztönosztály legtöbbjénél Szondi nemcsak sorslehetőségeket, hanem – annak részeként – lehetséges foglalkozásválasztásokat is felvázol. Példaként:

az S_h^+ ösztönosztályba sorolható személyek sorslehetőségeit a kielégítetlen gyengédségigény ($h+!$) határozza meg. A kötődés, az affiliációs szükséglet azonban univerzális emberi igény. Nem véletlen, hogy Szondi felmérései szerint a legtöbb ember ebbe az ösztönosztályba sorolható, s bizonyos életszakaszokban, amikor a szeretetigény normatív módon fokozottabb (pl. a párválasztás idején), dominánsabb (Lukács, 1996). Azok, akiknek sikerül gyengédségigényüket kötődéseikben megfelelően kielégíteni, más ösztönosztályba lépnek. Ellenben azok, akik beleragadnak a szeretve levés állandó – akár erőszakos – hajszolásába, egész életükben ehhez az ösztönosztályhoz kötődnek. Szublimációs mechanizmusok révén azonban a fokozott, de kielégítetlen szeretetigényt, s ezzel a magányosság érzését operotropizálhatják, s „szent” foglalkozásokat (pl. segítő szakmát, hitélettel kapcsolatos foglalkozást) választhatnak (Szondi, 1942a; Lukács, 1996).

Nagyon fontos azonban megjegyeznünk, hogy adott ösztönosztály nem egyenlő egy adott foglalkozás, betegség vagy bűnözési forma választásával. Szondi – vizsgálatait nyomán minden esetben – számos lehetőséget, példát sorol fel, sokszor inkább munkaköröket, nagyobb foglalkozási kategóriákat (pl. vallással kapcsolatos foglalkozás) hoz fel (Gergely, 2004). Ezzel is jelzi, hogy a sor folytatható, s inkább a felvázolt (ösztön)-pszichodinamika a fontos, mely adott foglalkozási kör választásához vezet.

Szondi (Szondi, 1942a) szerint a választott foglalkozásban rejtett ösztöneinket élhetjük ki. Éppen ezért az ösztönök formálásának kiváló terepe a foglalkozásválasztás, illetve annak professzionális segítése, a pályorientáció. Szondi a '30-as években egy sorsanalitikus programot kívánt megvalósítani annak szorgalmazásával, hogy laborja szisztematikusan tárja fel a Szondi-teszt segítségével, hogy mely szakma mely ösztönök szocializációjára lehet alkalmas (Bürgi-Meyer, 1996). Az első lépés ebben a folyamatban az volt, hogy az ösztönpróba (a Szondi-teszt) segítségével gyermekek és nevelőik látens ösztönrendszerének feltárásával a nevelő és a nevelt látens génrokonsága alapján hozzon létre jól működő pedagógus-nevelt párosokat. A tapasztalatok alapján a nevelési siker azon állt, hogy a nevelő és a nevelt azonos ösztönstruktúrával bírt-e (Szondi, 1939; Lőrincz Ákosné Sófalyv, 1939). Szondi munkacsoportjával „lelki segélyállomásokat” próbált létrehozni, melyekben az

ösztöndinamikailag megvizsgált és megfelelő segítőköt „lelki támaszként” kívánták adott gyerekek, serdülők mellé illeszteni (Szondi, 1939). Végül ez a nagyszabású terv átfogóan nem valósult meg.

Szondi pályaválasztással kapcsolatos elgondolásainak hazai tudománytörténeti kerete

Szondi pályaválasztással foglalkozó gondolatai nem előzmény nélküliek a hazai tudományos életben. A pályaválasztás szakértő segítése viszonylag korán megjelent a segítő gyakorlatban (pl. Zanathy, 1892), s kiemelendő, hogy az szinte egybeesett a hasonló célú külföldi kezdeményezésekkel (Sipeki, 2005). Az 1800-as évek végén indultak az első próbálkozások, mégpedig a pedagógusok irányából, akik érzékelték a pályorientáció szükségességét. Ranschburg Pál kísérleti gyógypedagógiai laborja 1899-ben szerveződött, s ez a labor költözött a Mosonyi utca 6-ba, ahol 1906-tól Gyógypedagógiai Magyar Királyi Laboratórium néven működött. A Mosonyi utcai épületben egy gyógypedagógiai iskola is volt (Sipeki, 2005). Ebbe a laborba érkezett Szondi, s 1927-ben már annak irányításával bízták meg (Gordosné Szabó, 2004). Az első világháború alatt és közvetlenül azt követően felélénkült a pályalélektan iránti érdeklődés. Ennek háttérében részben a frontról hazatérők újbóli munkavállalásának segítése állt, de a tehetséges, ám nem tehetős gyermekek képességvizsgálata és ennek nyomán életpályájának támogatása is a fókuszba került. 1915-ben Makra Imre például olyan kézikönyvet adott ki, amely a Monarchia továbbtanulási és pályaválasztási alternatíváit foglalta össze (Sipeki, 2005). Két évvel később egy gyermeklélektani tematikájú kongresszuson a pályaválasztás kérdése helyeződött a középpontba. A tanácsköztársaság is hangsúlyos szerepet szánt intézkedéseiben a pályaválasztással kapcsolatos kérdéseknek, azonban kérészelete miatt a megvalósítás megghiúsult. Ezt követően több kezdeményezés is megindult a pályaválasztási tanácsadás intézményi alapjainak letételére (pl. Ranschburg Pál vagy Nagy László által), azonban ezek elszigetelten zajlottak, illetve hálózati rendszert egyikőjüknek sem sikerült megszervezni (Sipeki, 2005). Az 1920-as évek első felében látványos fellendülés indult a területen: 1924-ben létrejött az első önálló pályaválasztási tanácsadó

intézmény Nyilvános Pályaválasztási Tanácsadó Laboratórium elnevezéssel, 1925-ben pedig Nagy László hozott létre pályaválasztási labort. Előbbiben a munkanélküliek pályaalakmassági vizsgálatát és pályatanácsadását végezték. 1929-ben a Szondi-labor keretein belül – Nagy László támogatásával – önálló részlegként létrejött az Állami Gyógypedagógiai Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó, melyet Schnell János szervezett meg (Laczkó, 2000). Az ezt követő szűk két évtizedben fejt ki Szondi a pályaválasztással kapcsolatos sorsanalitikus gondolatait. Mivel ezek az elgondolások a sorsanalízis keretrendszerében formálódtak, így viszonylag függetlenek a kor pályaválasztással kapcsolatos és a külföldi, elsősorban angolszász hagyományokkal diskurzusba kerülő elméletektől, gyakorlattól. Ugyanakkor Mérei Ferencen keresztül mégis áthagyományozódtak szempontjai, elképzelései a pályalélektan területére. 1941-ben alakult meg ugyanis a Székesfővárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézet, amelyet 1945-től átszerveztek, nevét Fővárosi Lélektani Intézetté változtatták, s vezetésével a Szondi-tanítvány Mérei Ferencet bízták meg (Szakács, é.n.). Az is igaz azonban, hogy az ekkor megindult munka a szovjet nyomás miatt 1949-től a '60-as évekig megszakadt vagy legalábbis csipkerózsika-álmát aludta.

Szeretném azt is kiemelni, hogy Szondi pályaválasztással kapcsolatos elképzeléseiben – bár a Szondi-féle sajátos elméleti és terminológiai rendszerben – számos modern, a hazai és a külföldi szakirodalomban csak később megjelenő fontos szempont lelhető fel. Így például Szondi a pályaválasztás kapcsán személyközpontú megközelítést alkalmazott (vö. Csirszka, 1963), azaz az önmegvalósítást, az állásfoglaló ego erősödését, főszerepét fedezte fel az életpálya kiválasztásában, ezzel az alkalmazkodás segítségével (vö. Rókusfalvi, 1969) – természetesen csak akkor, ha az szabadon, elhivatottságból történik. De azt a modern alapgondolatot is megemlíthetjük, hogy Szondi a pályaorientációhoz minél alaposabb, szélesebb körű személyiségvizsgálatot szorgalmazott (nála ez az ösztönszükségletek részletes feltárást foglalta magába). A feltárt konstellációkat alapul véve, azokat „terelve”, fejlesztve érhető el kidolgozott szerepelképzelés (vö. Völgyesy, 1976).

Ergotropikus epilógus

Szondi 1942-ben azt írta: „A pályaválasztás terén a kísérleti ösztöndiagnosztikára heurisztikus feladatok várnak.” (Szondi, 1942b, 351.) Közvetlenül ez után azt veti papírra, hogy „a pályaválasztási diagnosztika kiépítését a kísérleti ösztöndiagnosztika módszerének segítségével” Mérei Ferenc, „pályapszichológusra” bízta (Szondi, 1942b, 351.). Kiemeli, hogy tanítványa, Mérei – empirikus vizsgálatainak alapján – több mint harminc szakma és „több ezer tanonc és munkás ösztönsorsát” elemezte, s munkája „csaknem készen várja megjelenését” (Szondi, 1942b, 351.). Valóban, Mérei monográfiája, címlapján egy gyári munkással, még abban az évben megjelent *A pályaválasztás lélektana* címmel (Mérei, 1942). Érdekes arra is rávilágítani, hogy egy nagy valószínűséggel 1945 második felében született levelében Szondi Méreit abban is sürgeti, hogy az általános ösztönrendszer mellett készítse el a pályaválasztással kapcsolatos ösztönjellemzők leírását is: „Mérei Ferenc csinálja meg sürgősen a pályaválasztási ösztönlinnaeust.” (Narancsik, megjelenés előtt) A pályaválasztás és a Szondi-féle ösztönrendszer kapcsolatainak meghatározása az ösztönlehetőségek foglalkozásban való megnyilvánulásainak rendszerzését is magában foglalta volna.²

Szondi az ösztöndiagnosztika bevezetését a pályatanácsadásba több szempontból is rendkívül fontosnak találta. A nevelés kérdésköre mindig is foglalkoztatta, s azt remélte, az ösztöndiagnosztika elmélete és technikája itt léphet a legszorosabb kapcsolatba a társadalomtudományokkal, kiemelten a neveléslélektannal és a szociológiával. Olyan kérdések foglalkoztatták, mint például annak kísérleti igazolása, hogy a társadalmi helyzet változásával megváltozik-e az ember ösztönsorsa, vagy például kíváncsi volt arra, hogy a genotropisztikusan (a látens családi, génikus hatások alapján) irányított pályaválasztásnak mi a szerepe az egyén és a társadalom sorsának alakulásában (Szondi, 1942b). Felvetődött benne annak – utópisztikus (?) – lehetősége, hogy „az egyéni látens sorsok irányításával” (Szondi, 1942b, 352.) a közösség sorsa is kedvező, szociálpozitív irányba befolyásolható.

² Történeti adalék, hogy az 1941-ben alakult Székesfevárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló, amit 4 évvel később Fővárosi Lélektani Intézetté neveztek és szerveztek át, vezetője 1945-től Mérei Ferenc lett (Szakács, é.n.).

Részben a fenti gondolatmenetből fakad, hogy Szondi a nevelés terén várta a kísérleti ösztöndiagnosztika és a sorsanalízis legnagyobb hasznát. Hasznukat abban az értelemben, hogy a gyermekek és ifjú emberek, sőt a felnőttek ösztönszükségleteit ezek alapján lehetne képes a nevelés átformálni, s így mind az egyén, mind a közösség hasznára fordítani. Ehhez az első lépés, hogy a nevelő feltárja neveltje lappangó ösztönszükségleteit és a „veszélyt jelentő ösztönszükségleteket” (Szondi, 1942b, 352.), s azokat úgy segítsen átalakítani, hogy részben az ösztönigény is kielégüljön, de a gyermek „épségben megmaradjon és a közösség se szenvedjen” (Szondi, 1942b, 352.). És itt érkezünk el ismét az operotropizmushoz. Ezt Szondi (Szondi, 1942b) a sorsanalitikus nevelés második alaptételének tartja. Rendkívül fontos Szondi megállapítása, miszerint nem a „nehezen nevelhetőség nyílt tüneteit kell átnevelni”, mert ezek a tudattalanban működő „ösztönveszedelmek vészkijáratai” csupán (Szondi, 1942b, 352.), hanem magukat a lappangó és problémát okozó ösztönszükségleteket szükséges kezelni. Kezelni, ami Szondi rendszerében nem jelent mást, mint abban segíteni a személyt, hogy megtalálhassa azt a területet, melyben „veszélyes” ösztönszükségletei szocializált formában manifesztálódhatnak (pl. heves érzelmi reakcióit és fokozott egocentrizmusát színpadon állva, szerepbe bújva kanalizáltan, immár mások örömeire élhesse ki).

Szondi ezzel ellentmond a monisztikus nevelési elveknek, melyek egyetlen egy területen találják meg a „helyes” nevelési módszert. Szerinte „specifikus operotropizálás” (Szondi, 1942b, 353.) szükséges, azaz egyéni fókusz, a tízprofilos Szondi-teszt alapján való ösztönélet-feltárás, hiszen az egyes túlburjánzott és/vagy veszélyes ösztönszükségletek csak specifikus szocializációs úton, később speciális pályaválasztással formálhatók át (vö. ventilergotropizmus). Fontos adalék az is, hogy az egyes ösztönszükségleteket csak olyan szocializációs területeken lehet alakítani, melyek beletartoznak az adott motiváció genotropisztikus hatásmezőjébe (Szondi, 1940). Példaként: d-igényt (pl. kötődési problémát) nem lehet hy-úton (pl. szerepeltetéssel) „társasértékűvé tenni” (Szondi, 1942b, 354.). Végül a nevelés sikerének „titkos” összetevőjeként tekinti Szondi a nevelő és a nevelt génrokonságának egyezését, egyben szorgalmazza elmélete és a feltárt empirikus

anyag alapján gondolatainak gyakorlati felhasználását (Szondi, 1942b, 355.; Bürgi-Meyer, 1996; Gordosné Szabó, 2004).

Szondi (Szondi, 1942a) szerint a pálya választása és művelése nem pusztán kenyérkereseti forrás. Abban – részben vagy egészben – a személyben mélyen, a tudattalanban megbújó ösztönszükségletek törnek felszínre, keresik levezetésüket, kielégülési formáikat, a legtöbb esetben szublimált, „megnemesített” módon. Szondi (Szondi, 1942a, 283., kézírásos lábjegyzetes megjegyzés) szerint ez a képesség emeli az embert az állati ösztönös működésmód fölé. Az operotropizmusban mutatkozik meg a leginkább az, hogy az ember képes a természetes ösztöneit átformálni, szocializálni. Így lesz a pálya ösztönösen választott – és a családi tudattalan által (Szondi, 1996b) is formált – élethivatás, ezzel az ember sorsának része.

Irodalomjegyzék

Benedek I. (1993). A sorsanalízis születése. *Gyógypedagógiai Szemle*, 21(3):162–164.

Bürgi-Meyer, K. (1996). „A laboratórium egy lázasan dolgozó hangyatársadalom”. *Thalassa*, 7(2):83–103.

Emlékezés a Szondi-családra. Karl Bürgi-Meyer interjúja Kerényi Magdával. (1996). *Thalassa*, 7(2):105–117.

Csirszka J. (1963). A pályaválasztási szaktanácsadás mint tudományos tevékenység. In: Gegesi Kiss P. (szerk.) *Pszichológiai Tanulmányok V.* (343–360). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Erikson, E. H. (1958). Az életciklus: Az identitás epigenezise. In: *A fiatal Luther és más írások* (437–497). Budapest: Gondolat, 1991.

Gergely A. (2004). Szondi – másképpen. *Iskolakultúra*, 1:93–96.

Gordosné Szabó A. (2004). Szondi és a gyógypedagógia. *Gyógypedagógiai Szemle*, 32(2):122–131.

Gyöngyösiné Kiss E. (1999). *Szondi Lipót*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Gyöngyösiné Kiss E. (2007). Személyiség és családi tudattalan Szondi sorspszichológiájában. In: Gyöngyösiné Kiss E., Oláh A. (szerk.), *Vázlatok a személyiségről. A személyiség-lélektan alapvető irányzatainak tükrében* (190–202). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Hermann I. (1943). *Az ember ősi ösztönei*. Budapest: Magvető Kiadó, 1984.

Kiss E. Cs. (2014). Szondi Lipót szakmai életútja – A sorsanalízis és a Szondi-teszt megszületése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(3/7):595–602.

Laczkó I. (2000). *A szakszolgálati rendszerek. Kialakulásuk, mai feladataik*. Szakdolgozat. Székesfehérvár: BME Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Műszaki Pedagógiai Tanszék.

Lőrincz Ákosné Sófalvy R. (1939). Az állami gyógypedagógiai kórtani és gyógytani laboratórium munkássága. *Magyar Gyógypedagógiai Tanárok Közlönye*, 328–340.

Lukács D. (1996). *Szondi. Az ösztönprofilról az elméletig*. Budapest: Animula Kiadó.

Lukács D. (2016). *A Szondi-teszt korszerű értelmezése*. Budapest: Oriold és Társai Kft.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5):551–558.

Mérei F. (1942). *A pályaválasztás lélektana*. Budapest: Unitas.

Narancsik G. (megjelenés előtt). „sejtésem élet és halál kérdésében mindig megsegített” – Szondi Lipót egy eddig kiadatlan levele. *Lélekelemzés*.

Noszlopi L. (1989). *Sorselemzés és kísérleti ösztöndiagnosztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Noszlopi L. (1969). Ösztön és sors. *Vigilia*, 34(7):445–453.

Rókusfalvy P. (1969). *Pályaválasztás, pályaválasztási érettség*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Sipeki I. (2005). A pályaválasztási tanácsadók tevékenységének és történetének áttekintése. *Neveléstörténet, 1-2*. Letöltve:

http://www.kjf.hu/nevelestortenet/index.php?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=31&rid=1&id=146 (Letöltés ideje: 2018. 02. 03.)

Szakács F. (szerk.) (1969). *Öt klinikai próba*. Budapest: Országos Ideg és Elmegyógyintézet Pszichodiagnosztikai Laboratóriuma.

Szakács K. (é.n.). *A nevelési tanácsadók helyzete és szerepe a tanulási és más zavarok megoldásában*. Kézirat. Letöltve:

http://www.oktatasikerekasztal.hu/hattertanulmanyok/06/szakacs_nevelisi_tanacsadok.pdf

Szondi L. (1940). *Ösztön és nevelés. Ösztöndiagnosztikai kísérletek ikreken. Közlemény a sorsanalitikus szemináriumából*. Budapest: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézete.

Szondi L. (1937). *Analysis of Marriages: An Attempt at a Theory of Choice in Love*. Hága: Martinus Nijhoff.

Szondi L. (1939). Beszámoló a M. Kir. Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumának 1938. évi munkásságáról. *A Jövő Útjain*, 1939/1-2:3–5.

Szondi L. (1942a). *Sorselemzés*. Kézirat. Budapest.

Szondi L. (1942b). *Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből IV. kötet – Az ember meghatározása az ösztönök tapasztalati rendszerében – Az ember ösztönlinnaeus*. Budapest: Diószegi sokszorosítás.

Szondi L. (1987). *Káin, a törvényszegő, Mózes, a törvényalkotó*. Budapest: Gondolat.

Szondi L. (1996a). Sorsanalízis és önvallomás. *Thalassa*, 7(2):5–38.

Szondi L. (1996b). A tudattalan nyelvei: a szimptóma, a szimbólum és a választás. *Thalassa*, 7(2):61–82.

Szondi L. (1996c). *Ember és sors*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Szondi L. (2007). *A Szondi-teszt. A kísérleti ösztöndiagnosztika tankönyve*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Tamás D. (2002). Az „ember” sorsa Szondi Lipót elméletében. *Erdélyi Múzeum*, 64(3-4):156–162.

Völgyesy P. (1976). *A pályaválasztási döntés előkészítése*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Zanathy B. (1892). Az életpályaválasztás kérdése kiváló tekintettel az iparágakra. In: *Szent Benedek-rendi Katolikus Gimnázium évkönyve – Az 1891-1892. iskolai év végén*. Kőszeg: Feigl Frigyes Könyvnyomdája.